

Makale Künyesi (Araştırma): Et, O. (2024). Velî-i Âmidî'nin *aruz risalesi* ve Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin *risâle fi'l-arûz'u* ile karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 883-915.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1526589>

VELÎ-İ ÂMİDÎ'NİN *ARUZ RİSALESİ* VE PENBE-ZÂDE-İ ERZEN-İ RÛMÎ'NİN *RİSÂLE Fİ'L-ARÛZ'U* İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Oğuzhan ET¹

ÖZET

Türk edebiyatında aruz vezni üzerine pek çok eser kaleme alınmakla birlikte, bunlarda Farsça ve Arapça kaynaklar takip edilmiştir. Türkçe aruz risalelerinde teorik yenilikler getirilmeyip daha çok mevcut bilginin aktarılması ve aruzun pratik bir şekilde öğretilmesi gözetilmiştir. Türk edebiyatında aruz veznini öğretmenin bir başka yolu ise manzum sözlükler yazmak olmuştur. Genellikle Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe iki dilli veya Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli sözlük olarak telif edilen bu eserlerde, her bölümün başında yahut sonunda, o bölümün yazıldığı aruz vezni ile ilgili takti beyitleri yer almıştır. Manzum sözlük yazımını bir gelenek hâline getiren Şâhidî, *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserini bir dibace ve yirmi yedi bölüm olarak tertip etmiş ve bin dört yüz Farsça kelimenin Türkçe karşılığını vermiştir. Şâhidî, eserin yirmi sekiz bölümünün her birini farklı bir aruz vezni ile nazmetmiştir. Üzerine pek çok şerh yazıldığı gibi, bu eserde kullanılan aruz vezinlerini açıklamak için de risaleler kaleme alınmıştır. Çalışmamızda, Mevlevî olduğunu tahmin ettiğimiz Velî-i Âmidî adlı bir müellifin *Tuhfe-i Şâhidî*'de kullanılan vezinleri izah etmek amacıyla h. 1166 / m. 1752-3'te yazdığı aruz risalesi incelenmiştir. Bu kapsamda eserin nüsha tavsifi yapıp yazarı, adı, yazılış tarihi, yazılış sebebi ve içeriği hakkında tespitler aktarılmış ve eserde kullanılan aruz terimleri, eserin muhtevasına bağlı kalınarak açıklanmıştır. Ayrıca risale, Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'deki aruz vezinlerini açıklamak amacıyla yazdığı *Risâle fi'l-Arûz'u* ile karşılaştırılmış, iki eser arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise eserin çeviri yazılı metni aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Aruz, aruz risalesi, Velî-i Âmidî, Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî, Şâhidî, Tuhfe-i Şâhidî, Risale fi'l-Aruz.

GİRİŞ

Arap edebiyatında doğan, nazımda bir ahenk unsuru olan aruz, açık/kısa ve kapalı/uzun hecelerin sistemli dizilişine dayanmaktadır. Fars ve Türk edebiyatına da geçen aruz, İslam medeniyeti dairesindeki bu üç millet tarafından yüzyıllarca kullanılmıştır. Aruzu belli bir sisteme oturtan ve pek çok aruz terimini ortaya atan isim Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) olmuştur. Sekiz aslı cüz (fe'ülün, fâ'ilün, fâ'ilâtün, mefâ'ilün, müstef'ilün, mefû'lâtü, müfâ'iletün, mütefâ'ilün) belirleyen Halîl b. Ahmed,

¹ Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş. Gör. oguzhanet@hacettepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7547-0643>

bu cüzlerden meydana gelen on beş bahir ortaya koymuştur. Halil b. Ahmed'den sonra da aruz üzerine nazari çalışmalar devam etmiş ve bu on beş bahre mütedârik bahri eklenmiştir. Arap aruzunda söz konusu on altı bahir, sahip oldukları harekeli ve sakin harflerin miktarı ve dizilişine göre beş dairede toplanmıştır: 1. Daire: Tavîl, medîd, basî; 2. Daire: Vâfir, kâmil; 3. Daire: Hezec, recez, remel; 4. Daire: Serî', münserih, haff, muzârî', muktedab, müctes; 5. Daire: Mütekârib ve mütedârik. Farslar, aruzu Araplardan almakla birlikte yaptıkları çeşitli teorik çalışmalarla bu vezin sistemini kendi edebî geleneklerine ve millî zevklerine uygun bir hâle getirmiştir. Fars aruzunda cüz sayısı artırılarak beyit uzatılmış, Arap aruzundaki ilk beş bahir terk edilmiş ve garîb, karîb ile müşâkil bahirleri ilave edilerek on dört bahir kullanılmıştır.²

Türk edebiyatında ise aruz üzerine yenilikçi bir teorik çalışma görülmemektedir. Türk aydınları aruz konusunda Arapça ve Farsça kaynaklardan yararlanmışlardır (Çetin, 1991, s. 433). Türk aruzu ile ilgili İsen'in (1994) tespiti şöyledir: "Şüphesiz İran aruz sistemi yanında bir Türk aruzundan da söz etmek mümkündür. Fakat sözü edilecek olan bu sistem, İran aruzunda olduğu gibi bir teorisyenler grubunun gayretli çalışmalarıyla değil, şairlerin asırlar içinde deneme-yanılma yoluyla ortaya koydukları ürünlerin sonucunda doğmuştur" (s. 119).

Anadolu'da aruz üzerine yapılan ilk çalışmalar 13. yüzyıl sonları ve 14. yüzyıl başlarında Muhammed b. Ahmed b. Zahir-i Lârendî ile Abdü'l-Muhsin-i Kayserî'nin Ebû'l-Ceys el-Endelüsî'nin eseri üzerine yazdıkları şerhler, Gülşehrî'nin (ö. 717'den sonra/1317-18'den sonra) Farsça aruz risalesi, Ahmedî'nin (ö. 815/1413) Farsça *İlm-i 'Arûz*'u ve Türkçe *Risâletün fi'l-'Arûz*'u, Ahmed-i Dâ'î'nin (ö. 824/1421) Türkçe *İlm-i 'Arûz*'u³ ve Mutahhar b. Ebî Tâlib-i Lârendî'nin (ö. 826/1423?) Türkçe *Ravzatu'l-Evân*'ıdır⁴ (Çetin, 1991, s. 433; Aslan, 2021a, s. 14). Türk edebiyatında gerek manzum gerek mensur pek çok aruz risalesi kaleme alınmıştır.⁵ Aruz konusunda bir yenilik getirmeyip Arapça ve Farsça kaynaklara dayanan bu metinler, bu dillerdeki mevcut teorik bilgilerin Türkçeye aktarılması ve aruzun öğretilmesi amacıyla kaleme alınmıştır.

Anadolu sahasında aruz veznini öğretme yollarından biri de, manzum sözlüklerin bölüm baş veya sonlarında yer verilen, tek ise ilk mısırda, çift ise üçüncü mısırda veznin cüzlerinin aktarıldığı takti beyitleridir (Şafak, 2003, ss. 3-4; Öz, 1996, ss. 57, 65). Manzum sözlük denince şüphesiz akla gelen ilk eser, Muğlalı İbrâhim Şâhidî Dede'nin

² Aruzun tarihi ve bahirleri hakkında bk. Çetin, 1991, ss. 424, 427-428, 431-432.

³ Eserin tanıtımı ve metni için bk. Sevgi, 2007.

⁴ Eserin incelemesi ve metni için bk. Yazar, 2021.

⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe aruz risaleleri üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Coşkun (2003); Sevgi (2007); Sevgi (2008); Atik Gürbüz (2010); Gıynaş ve Şenödeyici (2010); Mum (2010); Öztürk (2010); Demirel (2011); Zülfe (2011); Alkan (2012); Dursun (2014); Eraslan (2015); Ekici (2017); Güngör & Büyüker Güngör (2018); Turan (2019); Aslan (2021a); Aslan (2021b); Çaldak (2022); Güven (2022); Aslan (2023); Khalily (2023); Turan (2023).

(ö. 957/1550) *Tuhfe-i Hüsmâ*'a nazire olarak yazdığı ve bu türü bir gelenek hâline getirdiği (Averbek, 2019, s. 65) Türkçe-Farsça sözlüğü *Tuhfe-i Şâhidî*'dir⁶.

Kendisi de bir Mevlevî şeyhi olan Şâhidî, *Tuhfe-i Şâhidî*'yi Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî-i Ma'nevî*'sinin anlaşılabilmesi için yazmıştır (İmamoğlu, 2005, s. 31). 920/1514 yılında telif edilen eser, 61 beyitlik mesnevi biçimindeki bir dibaceden sonra "kıt'a" başlığını alan nazım biçiminde yazılmış 26 bölüm ve yine mesnevi biçiminde yazılmış bir bölümden oluşmaktadır (s. 33). Bu bölümlerin her birinde ayrı bir vezin kullanılmıştır (s. 35). Dibaceden sonraki 27 bölümlük Farsça-Türkçe sözlükte 1400 Farsça kelimenin karşılığı aktarılmıştır (s. 44). *Tuhfe-i Şâhidî*'nin 200'den fazla nüshası olduğu tahmin edilmektedir (s. 57). Eser, Farsçanın yanı sıra aruz öğretimi için de okutulmuştur (Öz, 1996, s. 207).

Tuhfe-i Şâhidî üzerine şerh, tercüme, nazire, tazmin gibi pek çok eser kaleme alınmıştır.⁷ Bunların bir kısmı, eserde verilen vezin ve bahirleri açıklamak üzere yazılan risalelerdir. Öz (1999), bu konuda yazılmış 'Atfî Ahmed-i Bosnavî⁸, 'Alî Ferdî b. Mustafâ el-Kayserî, 'Abdurrahman b. 'Âlî el-Kozânî el-Hâkî el-'Aynî, Dervîş Fedâî ve adı belirtilmeyen bir müellife ait beş eser tespit etmiş; Bursalı Mehmed Tahir'in Sadrüddîn-zâde Feyzullâh Efendi'ye ait böyle bir eseri olduğundan bahsettiğini ancak bu eserin tespit edilemediğini belirtmiştir (ss. 101-107). Bunlara Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin *Risâle fi'l-Arûz*'u (Turan, 2019) ile çalışmamızda ele alacağımız, Velî-i Âmidî'ye ait *Aruz Risalesi* de eklenmelidir. 18. yüzyılda yaşamış Hatîb adlı şairin, *Tuhfe-i Şâhidî*'deki her vezni birer gazel ile örneklendirdiği *Hîbetü'l-Vehhâb*'ı (Yazar, 2020) da Şâhidî'nin tesir ettiği eserler arasındadır.

Bu makalede, *Tuhfe-i Şâhidî*'de kullanılan yirmi sekiz vezni açıklamak amacıyla Velî-i Âmidî tarafından 1166/1752-3 yılında kaleme alınan ve kılavuz niteliğinde bir eser olan *Aruz Risalesi* tanıtılacak; bu eserdeki aruz terimleri açıklanacak; risale, Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Âmidî'den evvel ancak onunla aynı amaçla yazdığı ve konuyu daha detaylı bir şekilde ele aldığı *Risâle fi'l-Arûz*'uyla karşılaştırılacak; bu iki eserin benzer ve farklı yönleri ortaya konulacak ve Velî-i Âmidî'nin *Aruz Risalesi*'nin çeviri yazılı metni sunulacaktır.

1. ESER HAKKINDA BİLGİLER

1. 1. Nüsha Tavsifi

Velî-i Âmidî'nin *Aruz Risalesi*'nin tespit edilebilen tek nüshası, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü BY00006904 koleksiyon, 84668 bibliyografik no.'da kayıtlı yazmanın 16b-25b varakları arasında yer almaktadır. Yazma boyutları 196x130-147x84 mm'dir (URL-1). Her sayfa 11 satır, nesih hatla yazılmıştır. Varak kenarları rutubet lekeliidir.

⁶ İmamoğlu (2005), *Tuhfe-i Şâhidî*'yi bir matbu dört yazma nüshasını karşılaştırarak neşretmiştir. Bu çalışma dışında eserin 3 nüshası daha yayımlanmıştır: Verburg (1997), Kılıç (2007) ve Alkan (2008).

⁷ *Tuhfe-i Şâhidî* üzerine yazılan eserlerle ilgili titizlikle hazırlanmış açıklamalı listeler için bk. Öz, 1999, ss. 29-111.

⁸ 'Atfî Ahmed'in *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'si Ekici (2017) tarafından yayımlanmıştır.

Risalede yalnızca naat bölümünde başlık bulunmaktadır: “Der-Medh-i Muḥammedü'l-Muştafa Şalla'llāhu ‘Aleyhi ve Sellem” (16b). Bunun dışında söz başları kırmızı mürekkeple yazılmış; vurgulanmak istenen kelimeler yahut bazı açıklama cümlelerinin ilk kelimesinin üzerine kırmızı mürekkeple işaret konmuştur. Metnin geneli harekesiz olmakla birlikte belli başlı aruz terimleri ve cüzler harekelenmiştir.

Sol üstte yer alan sayfa numaralarının yazmaya sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Yazmadaki ilk metinden önce yer alan iki varak “I” ve “II” şeklinde numaralandırılmıştır. II, 1b, 6a, 14a, 25b, 31a, 37b ve 57b’de birer mühür bulunmakta, ancak bunlar silik olduğundan okunamamaktadır.

Aynı yazma içerisinde Veli-i Âmidî'nin *Aruz Risalesi* dışında iki eser daha yer almaktadır. Ele aldığımız aruz risalesinden önce 1b-13b varakları arasında “Kavlu Emîri'l-Mü'minin ‘Alî Kerema'llāhu Vecheh” başlıklı, talik hatla her sayfaya 9 satır olarak yazılmış Farsça bir *Sad Kelime-i Hz. Ali* tercümesi yer almaktadır. Aruz risalesinden sonra ise 26b-55a varakları arasında talik hatla her sayfaya 15 satır olarak yazılmış bir *Tuhfe-i Şâhidî* nüshası bulunmaktadır. Aruz risalesi ve *Tuhfe-i Şâhidî* arasında kalan 26a’da üst kısma Türkçe iki beyit not edilmiş, boş kalan alt kısma ise kırmızı mürekkeple “Hâzâ Kitâb-ı Şâhidî” yazılıp temmet işareti konulmuş ve 15 Zî'l-ḥicce 1166 (13 Ekim 1753) tarihi verilmiştir.

Dibacede Âmidî ifadesinin üstüne kırmızı mürekkeple “ya‘nî Diyârbekrî” notunun düşülmesi (17a), risalede aktarılan vezinlerin sırası ile risalenin ardından gelen *Tuhfe-i Şâhidî*’deki kıt’aların sırasının farklı olması⁹ bu metnin müellif hattı olmadığını göstermektedir. Ancak aynı yazma içerisinde bulunan *Tuhfe-i Şâhidî*, 15 Zî'l-ḥicce 1166 (13 Ekim 1753) tarihinde istinsah edildiğine göre, Âmidî'nin *Aruz Risalesi*’nin bu nüshası, eserin telif edildiği yılda istinsah edilmiştir. Yazmada müstensihe dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1. 2. Eserin Müellifi

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veritabanı’nda müellif adı, Derviş Ali Amedi olarak kaydedilmiştir (URL-1). Ancak risale incelendiğinde bu bilginin hatalı olduğu görülmektedir. Eserin dibacesinin tahmid bölümünde, 7. beyitte müellif kendisine seslenmektedir: “**Veli** çün böyledür aḥvâl-i bâhir / Ne mümkün eylemek ḥamd aña zâhir” (16b). Eserin sonundaki Farsça tarih kıt’asında ise “Be-‘avn-i Ḥâlîk-ı arz u semâvât / Tamâmî çün müyesser şod **Veli-râ** // Zi-ğâyib çâr âmed güft târiḥ / Mübârek bād in Dervîş ‘Alî-râ” (25b) [Yeri ve gökleri yaratan Allah’ın yardımıyla, Veli’ye (eseri) tamamlamak nasip oldu. Gaipten dört geldi ve tarihini söyledi: Derviş Ali’ye mübarek olsun!] demektedir. Yine dibacenin 17. beytinde müellif, “Bu geldi ḥâtırına **Âmidî-nüñ** / Beyân idem ‘arûzın Şâhidî-nüñ” demektedir. Bu beyitlerden anlaşılan, eserin yazarının adı Veli ve Diyarbakırlı olması hasebiyle mahlası Âmidî’dir. Derviş Ali ise risalenin sunulduğu kişi olmalıdır. Eserin telif tarihinin h. 1166 / m. 1752-3 olmasından hareketle müellifin 18. yüzyılın ilk çeyreğinde veya 17. yüzyıl sonlarında doğduğu tahmin edilebilir. Eserin, bir Mevlevî şeyhi olan Şâhidî’nin, *Mesnevi*’nin anlaşılması amacıyla

⁹ bk. Bu çalışmanın üçüncü bölümü.

kaleme aldığı *Tuhfe-i Şâhidî* üzerine yazılmış olması ve dibacesinin 18 beyitten oluşması¹⁰ Velî-i Âmidî'nin de bir Mevlevî olabileceğini düşündürmektedir.

Biyografi kaynaklarında Velî-i Âmidî hakkında bir bilgi bulunmamıştır. *Sicill-i Osmanî*'de Velî veya Velîyeddin adıyla pek çok biyografi yer almasına rağmen bunların hiçbirinde risalenin yazarına işaret eden bir veri bulunmamaktadır (Akbayar, 1996, ss. 1657-1663). Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'de Âmidî mahlaslı bir müellifin Feriştioğlu'nun lugatının tercümesi olan manzum lugat kitabını gördüğünü, fakat onun hakkında başka hiçbir bilgi olmadığını aktarmıştır (Kadioğlu, 2018, ss. 59-60). Ancak *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'i yayıma hazırlayan Kadioğlu'nun (2018), çalışmanın başında aktardığı Âmidî'nin h. 1100/m. 1689 yılında öldüğü bilgisi, söz konusu ismin risalenin müellifi olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır (s. 13).

1. 3. Eserin Adı

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veritabanı'nda eser adı, *Ahval-i Bahir* olarak kaydedilmiştir (URL-1). Ancak risale, isim belirten herhangi bir başlık olmaksızın doğrudan besmele ile başlamaktadır. Katalog kaydında verilen "Ahval-i Bahir" ifadesi ise, eserin dibacesinin tahmid bölümünün 7. beytinde şu şekilde kullanılmaktadır: "Velî çün böyledür **ahvâl-i bâhir** / Ne mümkün eylemek hamd aña zâhir" (16b). Önceki beyitte müellif, Hz. Muhammed'in dahi Allah'ı hamd etmekten âciz olduğunu bildirdiğini söylemiş, hâl böyleyken kendisinin de ne kadar çabalarsa çabalasın Allah'ı hamd etmede yetersiz kalacağını ifade etmiştir. Eser adı kaydedilirken bir aruz terimi olan ve vezin gruplarını ifade eden "bahır" ile bu beyitte geçen "açık, apaçık, besbelli" (URL-2) anlamındaki "bâhir" bu karışıklığa sebep olmuş olmalıdır. Risale, içeriğinden hareketle tarafımızca *Aruz Risalesi* olarak adlandırılmıştır.

1. 4. Eserin Yazılış Tarihi

Velî-i Âmidî, risalenin sonunda "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" vezniyle yazdığı bir Farsça kıt'a ile eserin telif tarihini bildirmiştir. Bu kıt'anın altına kırmızı mürekkeple "sene 1166" yazılmıştır:

Zi-ğâyib çâr âmed güft târih

Mübârek bād in Dervîş 'Alî-râ (25b)

Gaipten dört geldi ve tarihini söyledi: Dervîş Ali'ye mübarek olsun!

Bu beytin ikinci mısrasının ebced değeri 1162 olup ilk mısrada verilen 4 eklenince eserin yazılış yılı olan 1166 (m. 1752-3) elde edilmektedir.

1. 5. Eserin Yazılış Sebebi

Velî-i Âmidî, naat bölümünün son beytinde ceza gününde Hz. Muhammed'den şefaatçi olmasını dileyip dibacenin sebep-i telif niteliğindeki son iki beytinde "Bu geldi hâtırına Âmidînün / Beyân idem 'arûzın Şâhidînün // Oğuyup oğudana ola âsân / Ki anuñla du'âlar ide [ihsân]" demiştir (17a). Bu beyitlerden yazarın risaleyi yazma

¹⁰¹⁰ "Şârihler (...) Meşnevî'de ayrıntılı biçimde anlatılan tasavvufî düşüncenin ilk on sekiz beyitte özet olarak ifade edildiğini belirtirler." (Ceyhan, 2004, s. 328).

amacının, eseri sayesinde *Tuhfe-i Şâhidî*'deki vezinlerin kolayca öğrenilmesi ve öğretilmesi olduğu ve bunun sonucunda sevap kazanmak ve hayır duası almayı arzuladığı anlaşılmaktadır.

1. 6. Eserin İçeriği

Eser besmele (1. beyit), tahmid (2-8), naat (9-16) ve sebab-i teliften (17-18) oluşan mesnevi biçiminde 18 beyitlik bir dibace ile başlamaktadır. Bu manzum giriş, *Tuhfe-i Şâhidî*'nin dibacesiyle aynı ölçüde, “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” vezniyle kaleme alınmıştır.

Âmidî, dibaceden sonraki mensur kısımda sırasıyla mısra, beyt, sadr, aruz, ibtida, darb ve haşv kavramlarını, sekiz aslı aruz cüzünü ve bu cüzleri oluşturan birimleri (sebeb, veted, fasıla) açıklamıştır. Ardından *Tuhfe-i Şâhidî*'nin yirmi sekiz kıt'adan müteşekkil olduğunu bildirip bunların kaçının hangi bahir ile yazıldığını aktarmıştır. Bu bahirlerde on dört zihaf olduğunu belirtip bunları “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” vezninde bir beyit ile vermiştir: “Hâz f u tayy u kesf ü ħabn u қаşr u ħarb u қabz [u] keff / Vaқş u terfil ü zelev қat' u ced' [ü] daĥi vaқaf”. Yazar, zihafı da birer cümleyle açıklayıp *Tuhfe*'deki yirmi sekiz vezni sırayla izah etmiştir. *Tuhfe-i Şâhidî*'de yirmi yedi kıt'a bulunmasına rağmen Âmidî, eserin yirmi sekiz kıt'adan oluştuğunu söylemiştir. Bunun sebebi, Âmidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'nin hezec bahrinin “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” vezniyle mesnevi biçiminde yazılmış dibacesini de bir kıt'a/bölüm olarak kabul etmesidir. Nitekim o, bu kısmın vezni “evvelki kıt'a baĥr-i hezec-i müseddes-i maĥzûf beyânındadır” diyerek açıklamıştır. Risalede dikkati çeken bir husus da, *Tuhfe-i Şâhidî* nüshalarında kıt'a başlıklarının sıra sayıları Farsça yahut Arapça iken, Âmidî'nin Türkçe sıra sayılarını kullanmasıdır.

Âmidî, bölüm başlıkları kullanmasa da eserin mensur kısmının üç bölümden oluştuğu söylenebilir. Birinci bölümde temel aruz kavramları ve cüzler (17a-18b), ikinci bölümde zihaf (18b-19a) ve üçüncü bölümde *Tuhfe*'de kullanılan vezinler (19b-25b) açıklanmıştır. Âmidî'nin tanım ve açıklamaları ayrıntıdan uzak, oldukça basit ve anlaşılırdır. Dibacenin sonunda risalesinin okuyup okutana kolaylık sağlamasını istediğini belirten müellifin amacına uygun bir eser ortaya koyduğu görülmektedir.

Eserin sonunda Farsça bir tarih kıt'ası ile bir beyit bulunmaktadır. Bu kıt'anın sol altına risalenin telif yılı ayrıca yazılmıştır. Son beyitte ise Âmidî, esprili bir dille, eserinde bir karışıklık olması durumunda mazur görülmeği dilediğini, çünkü güzellerin saçının düşkün olduğunu söylemiştir.

2. RİSALEDE KULLANILAN ARUZ TERİMLERİ

Aşağıda Velî-i Âmidî'nin *Aruz Risalesi*'nde izah ettiği aruz terimleri aktarılmıştır. Terim sıralamasında esere uyulmuştur. Açıklamalarda risaleye bağlı kalınmakla birlikte, gerektiğinde ilaveler yapılmıştır.

Mısra: Manzum iki satırın her biridir.

Beyt: Manzum iki satırın bütünüdür.

Sadr: İlk mısranın ilk cüzüdür.

Arûz: İlk mısranın son cüzüdür.

İbtidâ: İkinci mısranın ilk cüzüdür.

Darb: İkinci mısranın son cüzüdür.

Haşv: Sadr ile aruz ve ibtida ile darb arasında kalan cüzlerdir. Aşağıdaki tabloda bir beyitte bulunan cüzlerin adları gösterilmiştir:

Tablo 1. Bir Beyitte Bulunan Cüzler

1. Mısra	Fâ'ilâtün (Sadr)	Fâ'ilâtün (Haşv)	Fâ'ilâtün (Haşv)	Fâ'ilün (Arûz)
2. Mısra	Fâ'ilâtün (İbtidâ)	Fâ'ilâtün (Haşv)	Fâ'ilâtün (Haşv)	Fâ'ilün (Darb)

Sebeb: İki harften oluşan birimdir. Sebeb-i hafîf ve sebeb-i sakîl olmak üzere iki türü vardır.

Sebeb-i Hafîf: İlk harfi harekeli, ikinci harfi sakin olan birimdir. *Lem* gibi.

Sebeb-i Sakîl: İki harfi de harekeli olan birimdir. *Ere* gibi.

Veted: Üç harften oluşan birimdir. *Veted-i mecmû'* ve *veted-i mefrûk* olmak üzere iki türü vardır.

Veted-i Mecmû': İlk iki harfi harekeli, son harfi sakin olan birimdir. '*Alâ*¹¹ gibi.

Veted-i Mefrûk: İlk ve üçüncü harfi harekeli, ikinci harfi sakin olan birimdir. *Re'si* gibi.

Fâsıla: Dört veya beş harften oluşan birimdir. *Fâsıla-i sugrâ* ve *fâsıla-i kübrâ* olmak üzere iki türü vardır.

Fâsıla-i Sugrâ: İlk üç harfi harekeli, son harfi sakin olan birimdir. *Cebelin* gibi.

Fâsıla-i Kübrâ: Dört harfi harekeli, son harfi sakin olan birimdir. *Semeketen* gibi.

Fe'ülün: Bir *veted-i mecmû'* (*fe'û*) ve bir *sebeb-i hafîften* (*lün*) oluşan asli cüzdür.

Fâ'ilün: *Fe'ülünün* aksine, bir *sebeb-i hafîf* (*fâ*) ve bir *veted-i mecmû'*dan (*'ilün*) oluşan asli cüzdür.

Fâ'ilâtün: Arasında *veted-i mecmû'* (*'ilâ*) giren iki *sebeb-i hafîften* (*fâ* ve *tün*) veya bir *veted-i mefrûk* (*fâ'i*) ve iki *sebeb-i hafîften* (*lâ* ve *tün*) oluşan asli cüzdür.

Mefâ'ilün: Bir *veted-i mecmû'* (*mefâ*) ile iki *sebeb-i hafîften* (*'î* ve *lün*) oluşan asli cüzdür.

¹¹ Uzun ünlü harfler de sakin sayılmıştır.

Müstef'ilün: İki sebab-i hafif (*müs* ve *tef*) ile bir veted-i mecmû'dan ('*ilün*) veya arasında bir veted-i mefrûk (*tef'i*) bulunan iki sebab-i hafiften (*müs* ve *lün*) oluşan asli cüzdür.

Müfâ'aletün: Bir veted-i mecmû' (*müfâ*) ile bir fâsıla-i sugrâdan ('*aletün*) oluşan asli cüzdür.

Mütefâ'ilün: Müfâ'aletünün aksine, bir fâsıla-i sugrâ (*mütefâ*) ile bir veted-i mecmû'dan ('*ilün*) oluşan asli cüzdür.

Mef'ûlâtü: İki sebab-i hafif (*mef* ve '*û*) ile bir veted-i mefrûktan (*lâtü*) oluşan asli cüzdür.

Hazf: Cüz sonundaki sebab-i hafifi düşürmektir. Mefâ'ilün cüzünün sonundaki sebab-i hafifi (*lün*) düşürüp mefâ'î yapmak ve bunun yerine fe'ülün koymak gibi. Hazf uygulanmış cüze mahzûf denir.

Tayy: Cüzün sakın dördüncü harfini düşürmektir. Müstef'ilün cüzünün sakın dördüncü harfini (*fe* harfi) düşürüp müste'ilün yapmak ve bunun yerine müfte'ilün koymak gibi. Tayy uygulanmış cüze matvî/matviyy denir.

*Kesf*¹²: Cüzün harekeli yedinci harfini düşürmektir. Mef'ûlâtü cüzünün yedinci harfi olan "te"yi düşürüp mef'ûlâ yapmak ve bunun yerine mef'ûlün koymak gibi. Kesf uygulanmış cüze meksûf denir.

Habn: Cüzün sakın ikinci harfini düşürmektir. Müstef'ilün cüzünün sakın ikinci harfini (*sin* harfi) düşürüp mütef'ilün elde etmek ve bunun yerine mefâ'ilün koymak gibi. Habn uygulanmış cüze mahbûn denir.

Kasr: Cüz sonundaki sebab-i hafifin sakinini düşürüp harekelisini sakın yapmaktır. Fâ'ilâtün cüzünün sonundaki sebab-i hafifin (*tün*) sakinini (*nun* harfi) düşürüp harekeli "te" harfini sakın yaparak fâ'ilât elde etmek gibi. Kasr uygulanmış cüze maksûr denir.

Keff: Cüzün sakın yedinci harfini düşürmektir. Yedi harften oluşan fâ'ilâtün cüzünün sonundaki sakini (*nun* harfi) düşürüp fâ'ilâtü yapmak gibi. Keff uygulanmış cüze mekfûf denir.

Harb: Cüzün ilk ve son harfini düşürmektir. Mefâ'ilün cüzünün ilk (*mim*) ve son (*nun*) harfini düşürüp fâ'ilü yapmak ve bunun yerine mef'ülü koymak gibi. Harb uygulanmış cüze ahreb denir.

Kabz: Cüzün sakın beşinci harfini düşürmektir. Mefâ'ilün cüzünün sakın beşinci harfini (*elif*) düşürüp mefâ'ilün yapmak gibi. Kabz uygulanmış cüze makbûz denir.

Vaks: Cüzün harekeli ikinci harfini düşürmektir. Mütefâ'ilün cüzünün harekeli ikinci harfini (*te*) düşürüp müfâ'ilün yapmak ve yerine mefâ'ilün koymak gibi. Bu cüze vaks yanında kat' zihafı da uygulanırsa müfâ'il elde edilir ve bunun yerine fe'ülün konulur. Vaks uygulanmış cüze mevkûs denir.

¹² Kesf zihafı, başka aruz risalelerinde "keşf" olarak da yazılmaktadır (Yazar, 2014, s. 101).

Terfil: Sonunda veted-i mecmû' bulunan cüze bir sebab-i hafif eklemektir. Müstef'ilün cüzünün sonundaki nun harfini elife dönüştürüp (müstef'ilâ) sonuna "tün" sebab-i hafifini ekleyerek müstef'ilâtün elde etmek gibi. Terfil uygulanmış cüze müreffel denir.

Zeel: Mefâ'ilün cüzünden mim harfini, sondaki sebab-i hafif (lün) düşürmek ve kalan "fâ'i"nin sonundaki sakini düşürüp harekesini sakini yaparak fâ' elde etmektir. Zeel uygulanmış cüze ezell denir.

Kat': Cüzde veted-i mecmû'un sakini düşürüp harekelisini sakini yapmaktır. Mütefâ'ilün cüzünün veted-i mecmû'unun ('ilün) sakini (nun harfi) düşürüp sondaki harekeli sesi sakini yaparak müte'fâil elde etmek gibi. Bu cüze kat' ile vaks zihafı da uygulanırsa müfâ'il elde edilir ve bunun yerine fe'ülün konulur. Kat' uygulanmış cüze maktû' denir.

Ced': Mef'ûlâtü cüzünden iki sebab-i hafif (mef ve 'û) düşürüp sondaki harekeli "te" harfini sakini yaparak lât elde etmek ve bunun yerine fâ' koymaktır. Ced' uygulanmış cüze mecdû' denir.

Vakf: Cüzün harekeli yedinci harfini sakini yapmaktır. Mef'ulâtü cüzünün harekeli yedinci harfini sakini yaparak mef'ulât elde etmek gibi. Vakf uygulanmış cüze mevkûf denir.

Hezec: Lugavi anlamı "sesin tekrarlanması"dır. Bahrin asli şekli bir beyitte sekiz kere mefâ'ilün cüzünün tekrarlanmasıdır. Bu bahre hezec denmesinin sebebi mefâ'ilün cüzünün sonunda iki sebebin tekrarlanmasıdır.

Münserih: Lugavi anlamı "işe kolayca erişmek"tir. Bahre bu adın verilmesinin sebebi, kolayca söylenmesidir. Asli şekli bir beyitte dört kere "müstef'ilün mef'ûlâtü"dür.

Serî': Lugavi anlamı "süratli"dir. Bahir, süratle söylenebildiği için bu adı almıştır. Asli şekli bir beyitte iki kere "müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlâtü"dür.

Müctess: Lugavi anlamı "kesilmiş"tir. Hafif bahrinden ayrıldığı için bu bahre müctess denmiştir. Asli şekli bir beyitte iki kere "müstef'ilün fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün"dür.

Mütekârib: Lugavi anlamı "yakın"dır. Vetedleri birbirine yakın olduğundan bu bahre mütekârib denmiştir. Asli şekli bir beyitte sekiz kere "fe'ülün"dür.

Muzâri': Lugavi anlamı "benzer" demektir. Bahre muzâri' denmesinin sebebi, hafif bahrine benzemesidir. Asli şekli bir beyitte dört kere "mefâ'ilün fâ'ilâtün"dür.

Recez: Lugavi anlamı "devenin kalkarken zayıflıktan titremesi"dir. Bahre recez denmesinin sebebi, sonuna uygulanan zihafırlar dolayısıyla zayıflamasıdır. Asli şekli bir beyitte sekiz kere "müstef'ilün"dür.

Remel: Lugavi anlamı "bölüştürme"dir. Bahre remel denmesinin sebebi, başında ve sonunda birer sebab-i hafif olan cüzlerinin arasında veted-i mecmû' tarafından ayrılmasıdır. Asli şekli bir beyitte sekiz kere "fâ'ilâtün"dür.

Kâmil: Bu bahre cüzlerinde kırk hareke olduğundan kâmil denmiştir. Asli şekli bir beyitte sekiz kere "mütefâ'ilün"dür.

Vâfir: Bu bahre cüzlerinde çok hareke bulunduğundan vâfir denmiştir. Asli şekli bir beyitte sekiz kere “müfâ’ aletün”dür.

Hafif: Söylenirken hafiflik ortaya çıktığından bu bahre hafif denmiştir. Asli şekli bir beyitte iki kez “fâ’ ilâtün müstef’ ilün fâ’ ilâtün”dür.

Tavil: Bu bahre tavil denmesinin sebebi beyitlerinin uzun olmasıdır. Asli şekli bir beyitte dört kere “fe’ ûlün mefâ’ ilün”dür.

Muktedab: Lugavi anlamı “nizamı olmayan şey”dir. Cüzlerinde nizam olmadığından bu bahre muktedab denmiştir. Asli şekli bir beyitte iki kere “mef’ ûlatü müstef’ ilün mef’ ûlâtü müstef’ ilün”dür.

3. VELÎ-İ ÂMİDÎ’NİN ARUZ RİSALESİ İLE PENBE-ZÂDE-İ ERZEN-İ RÛMÎ’NİN RİSÂLE Fİ’L-ARÛZ’UNUN KARŞILAŞTIRILMASI

Turan (2019), *Tuhfe-i Şâhidî*’de kullanılan bahir ve vezinleri açıklayan risalelerden biri olan ve Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî’nin yazdığı *Risâle fi’l-Arûz’u*’n beş nüshasını tespit etmiş ve bunlardan ulaşabildiği iki nüshayı kullanarak (s. 112) eserin tenkitli metnini hazırlamıştır. Turan’ın tanıttığı nüshalardan istinsah tarihi belli olan en eski nüsha 1146/1734 yılında istinsah edilmiştir (s. 113). Dolayısıyla Penbe-zâde’nin risalesi, Âmidî’nin risalesinden daha önce kaleme alınmıştır. Penbe-zâde, mensur bir metin olan bu risalede mukaddime niteliğindeki bir bölümden sonra aruza dair temel terimleri izah etmiş; *Tuhfe*’de kullanılan yirmi sekiz vezni, kıt’a başlıklarını vererek açıklamıştır. Bu bölümde yazar, ilgili bahirlerin cüzlerine uygulanan zihafı detaylı bir şekilde incelemiş ve ortaya çıkan vezinleri aktarmıştır. O ayrıca, Âmidî’den farklı olarak her vezne birer Farsça beyit örnek göstermiş ve *Tuhfe*’nin ilgili kıt’asından aldığı örnek beyitleri takti’ etmiştir. Penbe-zâde, son kısımda ise bahirlerin toplandığı beş daireye yer vermiştir (Turan, 2019, ss. 115-150). Eser, konuyu ele alış şekli bakımından Âmidî’nin *Aruz Risalesi*’ne benzemektedir. İki risalede de açıklanacak bahrin lugavi anlamı verilmiş ve terim anlamıyla ilişkisine değinilmiş, asli vezin zikredildikten sonra cüzlerine uygulanan zihafı açıklanmış ve neticede ortaya çıkan fer’ler gösterilmiştir. Penbe-zâde konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır. Buna karşılık Âmidî’nin eserinde açıklamaların fazlalıklardan arındırılmış olduğu görülmektedir. Aşağıya bu açıklamalara örnek olarak iki risaleden aynı veznin açıklandığı birer bölüm alıntılanmıştır:

Tablo 2. Velî-i Âmidî ve Penbe-zâde’nin Aruz Risalelerinde “müfte’ ilün fâ’ ilün müfte’ ilün fâ’ ilün” Vezninin Açıklanması

Velî-i Âmidî’nin <i>Aruz Risalesi</i>	Penbe-zâde’nin <i>Risâle fi’l-Arûz’u</i>
<i>ikinci kıt’a</i> bahr-i münserih-i maṭvî-i meksûf beyânındadır <u>münserih</u> lügatde âsân vech üzre işe irişmeye dirler bu bahre münserih dinildi âsân vechi üzre söylendüğü(y)çün <u>bahr-i münserihün</u> aşlı dört kerre müstef’ ilün mef’ ûlâtüdür <u>cemî’</u> -i	“El-kıt’atu’s-sâniye fi’l-baḥri’l-münserih el-meksûf (mekşûf) el-maṭvî. Bu beyt gibi: <i>Ey zi-raḥt-i rüşenî ḥâne-i çeşm-i merâ</i> <i>Çeşm-i çerâğ heme ḥâce-i her dü sera</i> <i>İnsirâḥ</i> lügatde “âsân” dimekdür. Bu bahre <i>baḥr-i münserih</i> diyü tesmiye iderler. Esbâb (ve) evtâdı

eczâda dördinci sâkin hâzîf olduğundan matvî mef'ûlâtüden tâ hâzîf olduğu(y)çün meksûf dinildi müste' ilün mef'ulâ kelâm-ı 'Arabda bulunmadığı(y)çün müfte' ilün fâ' ilün anlaruñ maqâmına kâ'im kılındı (19b-20a).

tekkaddüm sebebiyle telaffuzı sehl olduğuçün aşında iki kerre *müstem' ilün mef'ûlâtü müstem' ilün mef'ûlâtüdür* Fârisiyye 'inde. Ammâ 'Arabiyye 'inde iki kerre *müstem' ilün mef'ûlâtü müstem' ilündür*. Lâkin bu kıt'a Fârisiyye meslegi ihtiyâr olunup hâşvden cüz'-i sâniyle sâdis ve 'arûzla çarba kesf 'arîz olduğuçün muqaddemede beyân olunduğı vech üzere mef'ûlâtünün tāsı ve cemî' eczâya çayy dağı 'arîz olduğundan müstem' ilünden fâ, mef'ûlâtüden vāv iskāf olundu. Ba'de'l-hâzîf bâkî kalan müstem' ilün, mef' ilânuy 'adem-i isti'mâllerine binâen evvelün bedeline *müfte' ilün*, sâni'nün bedeline *fâ' ilün* vâz'ıyla isti'mâl olundılar.

Takṭî'ü'l-ebiyât:

Lü'lü-i ter/dür dişün/lâle-i ham/râ yüzün→*müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün*

'Anber-i sâ/râ saçun/nergis-i şeh/lâ gözün→*müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün*

Müfte' ilün/fâ' ilün/müfte' ilün/fâ' ilün

Münseriḥe/keşf (ü) çayy/zammile bu/dur sözün→*müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün*

Tengrinin a/dı durur/İzed (ü) Yez/dân

Ḥudây→*müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün*

Dağı büzür/g ulu yol/gösterici/reh-nümây→*müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün*

Hem dağı pey/gamber ol/kime vire/Ḥaḳ'dan ḥaber

Bay (u) tüvân/gerdürür/yoḥsula dir/ler gedây

Leb ṭadağ u/ruḥ yaḥaḳ/çeşm ü göz ü/rüy yüz

Kirpige müj/gāñ müje/dest el aya/g oldu pây İlä aḥirihâ.” (Turan, 2019, ss. 122-123).

Aşağıdaki tabloda her iki risalede, *Tuhfe-i Şâhidî*'deki kıt'aların vezninin açıklandığı başlıklar ve vezinler aktarılmıştır. Daha önce belirtildiği üzere, *Tuhfe-i Şâhidî*'de mesnevi şeklinde 61 beyitlik dibace niteliğinde bir bölüm vardır. Bu bölümden sonra “kıt'a” adı

verilen her biri farklı bir vezinle kaleme alınmış 27 bölüm bulunmaktadır. Ancak Âmidî ve Penbe-zâde, eserin dibacesini de bir bölüm sayarak vezinleri 28 bölümde incelemiştir. Dolayısıyla bu eserlerdeki birinci başlık dibacenin veznine ayrıldığından, her iki risaledeki sıralama, *Tuhfe-i Şâhidî*'dekinin bir sıra önünde gitmektedir.

Tablo 3. Velî-i Âmidî ve Penbe-zâde'nin *Aruz Risalelerinde Kıt'a Sıralaması ve Vezinler*

Velî-i Âmidî'nin <i>Aruz Risalesi</i>	Vezin	Penbe-zâde'nin <i>Risâle fi'l-Arûz'u</i> (Turan, 2019)	Vezin
evvelki kıt'a baħr-i hezec-i müseddes-i maħzûf	mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün	El-kıtt'atü'l-ülâ fi'l-baħri'l-hezec el-maħzûf el-meczû	mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün
ikinci kıt'a baħr-i münserih-i maṭvî-i meksûf	müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün	El-kıtt'atu's-sâniye fi'l-baħri'l-münserih el-meksûf (mekşûf) el-maṭvî	müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün
üçüncü kıt'a baħr-i serî-i maṭvî-i meksûf	müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün	El-kıtt'atu's-sâliye fi'l-baħri's-serî el-maṭvî el-meksûf (mekşûf)	müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün
dördüncü kıt'a baħr-i müctesş-i maħbün-i maḳşûr	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilât	El-kıtt'atu'r-râbi'a fi'l-baħri'l-müctes el-maħbün el-maḳşûr	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilât
beşinci kıt'a baħr-i müteḳârib-i müsemmen-i maḳşûr	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül	El-kıtt'atu'l-ḥâmise fi'l-baħri'l-müteḳârib el-müsemmen el-maḳşûr	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül
altıncı kıt'a baħr-i muzâri-i aħreb-i mekfûf-i maḳşûr	mef' ülü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilât	El-kıtt'atu's-sâdise fi'l-baħri'l-muzâri' el-aħreb el-mekfûf el-maḳşûr	mef' ülü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilât

yedinci kıt'a baħr-i recez-i müsemmen-i sâlimü'l-eczâ	müstem' ilün müstem' ilün müstem' ilün müstem' ilün	El-kıt'atü's-sâbi'a fi'l- baħri'r-recez el- müsemmen es-sâlim	müstem' ilün müstem' ilün müstem' ilün müstem' ilün
sekizinci kıt'a baħr-i hezec-i müseddes-i aħreb-i maħbüz-ı maħzûf	mef'ülü mefâ' ilün fe'ülün	El-kıt'atü's-sâmine fi'l- baħri'l-hezec el-aħreb el- maħbüz el-maħzûf el- mezzü	mef'ülü mefâ' ilün fe'ülün
toħuzuncı kıt'a baħr-i remel-i müsemmen-i maħşür	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilät	El-kıt'atü't-tâsi'a fi'l- baħri'r-remel el- müsemmen el-maħşür	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilät
onuncı kıt'a baħr-i hezec- i müsemmen-i sâlim	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	El-kıt'atü'l-'âşire fi'l- baħri'l-hezec el- müsemmen es-sâlim	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
on birinci kıt'a baħr-i kâmil-i müsemmen-i sâlim	mütemfâ' ilün mütemfâ' ilün mütemfâ' ilün mütemfâ' ilün	El-kıt'atü'l-hâdiye 'aşer fi'l-baħri'l-kâmil el- müsemmen es-sâlim	mütemfâ' ilün mütemfâ' ilün mütemfâ' ilün mütemfâ' ilün
on ikinci kıt'a baħr-i vâfir-i müsemmen-i sâlim	müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün	El-kıt'atü's-sâniye 'aşer fi'l-baħri'l-vâfir el- müsemmen es-sâlim	müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün
on üçüncü kıt'a baħr-i hezec-i aħreb-i mekfûf-ı maħzûf	mef'ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe'ülün	El-kıt'atü's-sâlise 'aşer fi'l-baħri'l-hezec el- aħreb el-mekfûf el- maħzûf el-müsemmen	mef'ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe'ülün

on dördüncü kıt'a baħr-i hezec-i aħreb	mef' ulü mefâ' ilün mef' ulü mefâ' ilün	El-kıtt'atü'r-râbi'a 'aşer fi'l-baħri'l-hezec el- aħreb el-müsemmen	mef' ulü mefâ' ilün mef' ulü mefâ' ilün
on beşinci kıt'a baħr-i recez-i murabba' -ı müreffel	müstef' ilätün müstef' ilätün	El-kıtt'atü'l-hämise 'aşer fi'l-baħri'r-recez el- müreffel el-murabba'	müstef' ilätün müstef' ilätün
on altıncı kıt'a baħr-i kâmil-i müsemmen-i mevkûş-ı maķķüt'	mütefâ' ilün fe' ulün mütefâ' ilün fe' ulün	El-kıtt'atü's-sâdise 'aşer fi'l-baħri'l-kâmil el- aķķaf el-müsemmen	mütefâ' ilün fe' ulün mütefâ' ilün fe' ulün
on yedinci kıt'a baħr-i muzâri' -i müsemmen-i aħreb	mef' ulü fâ' ilätün mef' ulü fâ' ilätün	El-kıtt'atü's-sâbi'a 'aşer fi'l-baħri'l-muzâri' el- aħreb el-müsemmen	mef' ulü fâ' ilätün mef' ulü fâ' ilätün
on sekizinci kıt'a baħr-i ħafif-i maħbün-ı maķķür	fe' ilätün mefâ' ilün fe' ilät	El-kıtt'atü's-sâmine 'aşer fi'l-baħri'l-ħafif el- maķķür el-maħbün	fâ' ilätün mefâ' ilün fe' ilät
on tokuzuncü kıt'a baħr-i remel-i müsemmen-i maħbün-ı maķķür	fe' ilätün fe' ilätün fe' ilätün fe' ilät	El-kıtt'atü't-tâsi'a 'aşer fi'l-baħri'r-remel el- maħbün el-maķķür	fe' ilätün fe' ilätün fe' ilätün fe' ilät
[y]igirminci kıt'a baħr-i hezec-i aħreb-i maķķüz-ı ezell	mef' ulü mefâ' ilün mefâ' ilün fâ'	El-kıtt'atü'l-'aşrün fi'l- baħri'l-hezec el-aħreb el- maķķüz 'alâ vezni'r- rubâ'ı ¹³	mef' ulü mefâ' ilün mefâ' ilün fâ'

¹³ Penbe-zâde de bu vezinde zeel zihafını uygulamış (Turan, 2019, s. 140) ancak bu başlıkta zikretmemiştir.

[y]igirmi birinci kıt'a baħr-i recez-i müşemmen-i maṭvî	müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün	El-kıṭ' atü'l-ḥādiye ve'l- 'aşrūn fi'l-baħri'r-recez el-maṭvî el-müşemmen	müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün
yigirmi ikinci kıt'a baħr-i münserih-i maṭviyy-i mecdü'-ı mevķūf	müfte' ilün fā' ilätü müfte' ilün fā'	El-kıṭ' atü's-sāniye ve'l- 'aşrūn fi'l-baħri'l- münserih el-maṭvî el- mezcū	müfte' ilün fā' ilätü müfte' ilün fā'
yigirmi üçüncü kıt'a baħr-i hezec-i mekfūf-ı maḥzūf	mefā' ilü fe' ülün mefā' ilü fe' ülün	El-kıṭ' atü's-sālise ve'l- 'aşrūn fi'l-baħri'l-hezec el-mekfūf el-maḥzūf el- müsemmen	mefā' ilü fe' ülün mefā' ilü fe' ülün
yigirmi dördüncü kıt'a baħr-i recez-i maṭvî-i maḥbūn	müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün	El-kıṭ' atü'r-rābi'a ve'l- 'aşrūn fi'l-baħri'r-recez el-maṭvî el-maḥbūn	müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün
yigirmi beşinci kıt'a baħr-i ṭavîl-i sālim	fe' ülün mefā' ilün fe' ülün mefā' ilün	El-kıṭ' atü'l-ḥāmise ve'l- 'aşrūn fi'l-baħri't-ṭavîl es-sālim	fe' ülün mefā' ilün fe' ülün mefā' ilün
yigirmi altıncı kıt'a baħr-i müteķārib-i müşemmen-i sālim	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün	El-kıṭ' atü's-sādise ve'l- 'aşrūn fi'l-baħri'l- müteķārib el-müşemmen es-sālim	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün
yigirmi yedinci kıt'a baħr-i muķteḍab-ı maṭvî	fā' ilätü müfte' ilün fā' ilätü müfte' ilün	El-kıṭ' atü's-sābi'a ve'l- 'aşrūn fi'l-baħri'l- muķteḍab el-maṭvî el- müsemmen	fā' ilätü müfte' ilün fā' ilätü müfte' ilün

yigirmi sekizinci kıt'a baħr-i remel-i müseddes- i maħzûf yâhûd maqşûr	fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât/fâ' ilün	El-kıt'atü's-sâmine ve'l- 'aşrûn fi'l-baħri'r-remel el-maqşûr el-müseddes	fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
--	---	---	--------------------------------------

Âmidî'nin *Aruz Risalesi* ve Penbe-zâde'nin *Risale fi'l-Arûz*'unda ele aldığı vezin sıralaması, Kılıç'ın (2007) metnini yayımladığı nüshadaki ile aynıdır. *Aruz Risalesi*'nin bulunduğu yazmada yer alan *Tuhfe-i Şâhidî* nüshasındaki (K nüshası)¹⁴ kıt'alar ise, Verburg (1997, ss. 11-42), İmamoğlu (2005, ss. 63-140) ve Alkan'ın (2008, ss. 108-170) neşirleriyle aynı sırayı paylaşmaktadır. Söz konusu iki risaledeki ilk 18 vezin; K nüshası ile Verburg, İmamoğlu ve Alkan yayınlarıyla aynı tertiptedir. Ancak bu iki risaledeki 19, 20, 21, 22, 23 ve 24. kıt'alar; K nüshası ile Verburg, İmamoğlu ve Alkan neşrinde sırasıyla şöyledir: 22, 23, 18, 19, 20, 21. Hatîb tarafından *Tuhfe-i Şâhidî*'deki vezinleri örneklendirmek maksadıyla kaleme alınan 28 gazeli içeren *Hibetü'l-Vehhâb*'daki vezin düzeni (Yazar, 2020, s. 104) ise dört ve beşinci sıranın yer değiştirmesi dışında K nüshası ile Verburg, İmamoğlu ve Alkan neşirleri ile aynıdır. Yazar'ın (2020) da belirttiği üzere *Tuhfe-i Şâhidî* nüshalarında kıt'aların dizilişinin değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır (s. 105). Âmidî ve Penbe-zâde, aynı kıt'a düzenine sahip *Tuhfe-i Şâhidî* nüshalarını esas almıştır.

Âmidî'nin *Aruz Risalesi* ile Penbe-zâde'nin *Risale fi'l-Arûz*'u aynı vezin sıralamasına sahip olsa da açıkladıkları zihafklar konusunda bazı farklılıklar göstermektedir. Âmidî, hiçbir kıt'ada cezz zihafından bahsetmezken Penbe-zâde hezec bahriyle yazılan bir ve sekizinci kıt'ada veznin meczû¹⁵ olduğunu açıklar. Ancak Penbe-zâde, hezec bahrinin Farslara göre bir beyitte sekiz mefâ'ilün, Araplara göre altı mefâ'ilün olduğuna değinmiş ve Fars aruzunu esas aldığı için bu bahirleri meczû kabul etmiştir (Turan, 2019, ss. 121-122, 127). Âmidî bir ve sekizinci kıt'ada cezzden söz etmese de, bu vezinlerin "müseddes (altılı)" olduğunu belirtmiştir.

Âmidî, on altıncı kıt'ada kâmil bahrinin mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün veznini, ikinci ve dördüncü cüzlere uygulanan vaks ve kat' zihafı ile izah etmiştir. Aynı vezni Penbe-zâde, incelediği *Tuhfe* nüshalarında zikredilen katf zihafından hareketle açıklamaya çalışmıştır.¹⁶ Ancak o, bu zihafın vâfir bahrini oluşturan müfâ'iletün cüzüne mahsus olduğunu dile getirip kâmil bahrini oluşturan mütefâ'ilün cüzünde uygulanmadığını belirtmiştir. Bu güçlüğü, kıt'adaki veznin asli şeklinin kâmil ve vâfir bahirlerinin karışımı yani mütefâ'ilün müfâ'iletün mütefâ'ilün müfâ'iletün olduğunu

¹⁴ Buradan sonra bu nüsha "K nüshası" olarak adlandırılacaktır.

¹⁵ Meczû: "Aruzda aslı veznin, her iki mısramdan birer tef'ilesini kaybetmiş şekline denir." (Şafak, 2003, s. 37).

¹⁶ K nüshası (37b), İmamoğlu (2005, s. 96) ve Alkan'da (2008, s. 133) da kıt'a başlığında "aktaf/mukattaf" zikredilmektedir. Verburg'da (1997, s. 26) kıt'a başlığında herhangi bir zihafıtan söz edilmemektedir. Kılıç'ın (2007) yayımladığı nüshada bu kıt'anın veznine hatalı olarak "remel-i eşkel" adı verilmiştir (s. 530).

söyleyip müfâ'iletün cüzlerinde katf¹⁷ zihafını uygulayarak çözmeye çalışmıştır (Turan, 2019, s. 135). Söz konusu veznin açıklanmasında Penbe-zâde'nin *Tuhfe-i Şâhidî* nüshalarındaki kıt'a başlıklarına bağlı kaldığı, Âmidî'nin ise bahrin asli şekline riayet ederek söz konusu vezne ulaşabilmek için *Tuhfe-i Şâhidî*'de zikredilenden farklı zihafı baş vurduğu görülmektedir.

Âmidî, yirmi ikinci kıt'ada münserih bahrinin müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ' veznini tayy, ced' ve vakf zihafı ile açıklamıştır. Ancak münserih bahrinin son cüzü olan "mef'ûlâtü"ye yalnızca ced' zihafı uygulandığında dahi fâ' cüzü elde edilmektedir. Dolayısıyla cüzün harekeli yedinci harfini sakın yapan vakf zihafı burada gereksizdir. Nitekim Penbe-zâde, vakf zihafından hiç söz etmemiş, bu vezni yalnızca tayy ve ced' ile açıklamıştır. Bununla birlikte *Risâle fi'l-Arûz*'da, bu veznin açıklandığı başlıkta "mecdû" yerine hatalı olarak "mezcû" ifadesini kullanılmıştır (Turan, 2019, s. 142). Bu yanlış müstensih kaynaklı olmalıdır.

Tuhfe-i Şâhidî'nin son kıt'ası remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilatün fâ'ilât/fâ'ilün veznindedir. İmamoglu (2005, s. 118), Kılıç (2007, s. 546) ve Alkan (2008, s. 152) neşirleri ile K nüshasında (46a, derkenar) takti beytinde hazf zihafı zikredilmiştir. Verburg'un (1997, s. 34) metnini yayımladığı nüshada ise takti beyti yoktur ancak kıt'a başlığında hazf zihafı belirtilmiştir. Âmidî, bu vezni iki şekilde açıklamıştır. Asli şekli fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün olan remel bahrinin son cüzünde hazf uygulayarak fâ'ilâtün fâ'ilatün fâ'ilün veznine, yine son cüze kasr uygulayarak fâ'ilâtün fâ'ilatün fâ'ilât veznine ulaşmıştır ki bu iki vezin aynı değerdedir. Penbe-zâde ise son cüze kasr zihafını tatbik etmiş, hazfden söz etmemiştir (Turan, 2019, s. 147).

Yukarıda aktarılan zihaf farklılıkları dışında Âmidî'nin *Aruz Risalesi* ile Penbe-zâde'nin *Risâle fi'l-Arûz*'unda bir kıt'ada veznin farklı verildiği görülmektedir. Her iki eserde on sekizinci sırada yer alan hafif bahrinin habn ve kasr zihafı uygulanmış vezni, Âmidî'de fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât iken Penbe-zâde'de fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât şeklindedir (Turan, 2019, s. 138). Âmidî, asli şekli fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün olan hafif bahrinin tüm cüzlerinde habn zihafı ile ikinci sakın harfi düşürmüş, son cüzünde ise kasr ile sebab-i hafifin (*tün*) sakınını düşürüp harekeli harfini sakın yapmıştır. Penbe-zâde ise Âmidî'den farklı olarak ilk cüze habn zihafını uygulamamıştır (Turan, 2019, s. 138). K nüshasında bu vezinle yazılan kıt'anın takti beyitlerinde (38b, derkenar) ve son beyitte (39b), Verburg (1997) yayınında son beyitte (s. 28), İmamoglu (2005) neşrinde takti beyitlerinde (s. 99), Alkan'ın (2008) yayımladığı nüshada takti beyitleri ve son beyitte (ss. 136, 138) ve Kılıç (2007) neşrinde kıt'anın son beytinde (s. 532) bu cüz fâ'ilâtün şeklindedir. Ancak İmamoglu'nun çalışmasında kıt'anın son beytinde fe'ilâtün cüzü zikredilmekte, aparatta neşre esas olan beş nüshanın dördünde fâ'ilâtün şeklinde olduğu görülmektedir (s. 101). Yukarıda sözünü ettiğimiz *Hibetü'l-Vehhâb* adlı eserde ise bu veznin ilk cüzü fâ'ilâtün şeklindedir (Yazar, 2020, s. 123). Daha çok fâ'ilâtün cüzünün tercih ettiği görülse de, bizim kanaatimizce Âmidî'nin aktardığı vezin doğrudur. Fâ'ilâtün

¹⁷ Katf: "[M]ufâiletün'ün lâminı asb zihafıyla sâkin kılıp yerine *mefâ'ilün* koymak, bunun da *lün* hecesini hazf zihafıyla düşürerek *mefâ'il* elde etmek ve bunun yerine *fe'ilün* cüzünü getirmektir." (Şafak, 2003, s. 35).

cüzü doğru kabul edildiğinde, bu kıt'adaki beyitlerde yedi hecede¹⁸ imale kusuru ortaya çıkmaktadır. İlk cüzde fe'ilâtünün fâ'ilâtün yapılabildiği ise malumdur. Bunun yanı sıra Molla Câmi'nin aruz risalesinde aktardığı vezinlerde, söz konusu veznin fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât şekli bulunmaktayken fâ'ilâtün cüzlü şekli yer almamaktadır (Şafak, 2003, ss. 54-58).

4. METİN

Çeviri yazılı metin aktarılırken rutubet lekesi nedeniyle okunamayan yerlerde metin tamiri amacıyla yapılan ilaveler ve varak numaraları köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. Okunamayan kelimelerin görüntüsü metne dâhil edilmiştir. Yanlış yazıldığı anlaşılan kelimelerin görüntüsü ise dipnotta "M." kısaltması ile verilmiş, doğru şekilleri metinde sunulmuştur. Yazmada kırmızı mürekkeple yazılan ifadeler kırmızı renkle, kırmızı mürekkeple üzerine işaret konanlar ise kırmızıyla altı çizilerek aktarılmıştır. Arapça ibarelerin ve Farsça beyitlerin tercümesi dipnotta verilmiştir:

[16b] Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Çü bismi'llâh ile kılduḡ sözü nûr
Pes anı dimeḡüñ "nûrun 'alâ-nûr"¹⁹

Gelüñ medḡ idelüm ol pâdişâhı
Kim oldur cümlenüñ püşt ü penâhı

Ḥudâvend ü Ḥakîm ü Lem-yezeldür
Ḳadîm ü Ḳâdir ü Ḥayy ü Ezeldür

Anuñ ḡamdi lisân u fehme şıḡmaz
Ki nefis ü fikr ü 'aḡl u vehme şıḡmaz

5 Resûlu'llâh ki tâc-ı enbiyâdur
Cemî' -i evliyâya pîşvâdur

Didi ben 'âcizem ḡamdüñe ey Ḥaḡ
Girü sen ḡamdüñ it zâtuña elyaḡ

Veli çün böyledür aḡvâl-i bâhir
Ne mümkin eylemek ḡamd aña zâhir

Ḥuşûsâ 'âciz ü dermânde²⁰ sensin
Ġarîb ü bî-nevâ şermende sensin

Der-Medḡ-i Muḡammedü'l-Muştafâ Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem

Elâ ey 'andelîb-i ḡülşen-i cân
Ġöñül bâḡındaki murḡ-ı ḡoş-elḡân

¹⁸ 1, 2, 7, 9, 11, 12 ve 14. beyitler (İmamoḡlu, 2005, ss. 99-101).

¹⁹ "Nur üstüne nur."

²⁰ dermânde: dermende M.

- 10 Söze başla dimâğı tâze eyle
Terennüm kıl laṭif âvâze eyle
- [17a] Anı medḥ it ki tâc-ı enbiyâdur
Şefî' -i evliyâ vü aşfiyâdur
- Şeh-i kevneyn [ü] sulṭân-ı risâlet
Sipeh-sâlâr-ı meydân-ı nübüvvet
- Resûl-i şarḫ u ğarb u faḥr-i 'âlem
Mükerrem zübde-i evlâd-ı âdem
- Vücûdı mazḥarıdur kâ'inâtuñ
O şâh-ı serveridür kâ'inâtuñ
- 15 Selâm olsun anuñ cânına benden
Fidâ cân olsun imânına benden
- Ümidüm vardır ol şâhib-livâda
Şefî' ola bana yevmü'l-cezâda
- Bu geldi ḥâtırına Âmid'inüñ²¹
Beyân idem 'arûzın Şâhid'inüñ
- Oḫuyup oḫudana ola âsân
Ki anuñla du'âlar ide [iḥsân]

Ammâ ba' d ma'lûm ola ki manzûm olan iki satruñ her birine mısra' ve mecmû'ına beyt dirler mısra'-ı evvelüñ evveline şadr âḫirine 'arûz ve mısra'-ı şâninüñ evveline ibtidâ âḫirine darb [17b] vasaṭlarına ḥaşv dirler beyt kendiden terekkeb itdiği aṣl-ı eczâ sekiz fe'ülün fâ'ilün fâ'ilâtün mefâ'ilün müfâ'iletün müstef'ilün mütefâ'ilün mef'ülâtü bākiler fûrû'dan ve bu eczâ daḫi üç şey'den terekkeb ider sebab, veted, fâşıla sebeb daḫi iki sebab-i ḥafif, sebab-i şaḫîl, sebeb-i ḥafif aña dirler ki bir ḥarf-i müteḥarrik mā-ba'dı sâkin ola mişâli lem sebeb-i şaḫîl aña dirler ki iki ḥarf-i müteḥarrik ola mişâli ere veted daḫi iki veted-i mecmû' veted-i mefrûḫ veted-i mecmû' aña dirler ki iki ḥarf-i müteḥarrik mā-ba'dı sâkin ola mişâli 'alâ veted-i mefrûḫ aña dirler ki iki ḥarf-i müteḥarrik vasaṭı sâkin ola mişâli re'si fâşıla daḫi iki fâşıla-i şuğrâ fâşıla-i kübrâ fâşıla-i şuğrâ aña dirler ki [18a] üç müteḥarrik mā-ba'dı sâkin ola mişâli cebelin fâşıla-i kübrâ aña dirler ki dört müteḥarrik mā-ba'dı sâkin ola mişâli semeketen mecmû' lem ere 'alâ re'si cebelin semeketen fe'ülün bir veted-i mecmû' ile bir sebab-i ḥafifden mürekkebdür fâ'ilün 'aksidür fâ'ilâtün yâ iki sebab-i ḥafif ile mā-beyni veted-i mecmû'dan mürekkebden yâḫud veted-i mefrûḫ ile iki sebab-i ḥafifden mürekkeb mefâ'ilün bir veted-i mecmû' ile iki sebab-i ḥafifden mürekkeb müstef'ilün ya iki sebab-i ḥafif ile bir veted-i mecmû'dan mürekkeb yâḫud iki sebab-i ḥafif ile mā-beyni veted-i [mefrûḫdan] mürekkeb müfâ'iletün bir veted-i mecmû' ile bir fâşıla-i şuğrâdan mürekkeb mütefâ'ilün bunuñ 'aksidür mef'ülâtü iki sebab-i ḥafif ile bir veted-i mefrûḫdan mürekkebdür bundan şoñra ma'lûm olsun ki [18b] merḥûm Şâhidî 'aleyhi raḥmetü'l-Hâdî ḥazretlerinüñ Tuḥfesi

²¹ Bu kelimenin üzerine kırmızı mürekkeple "ya'nî Diyârbekrî" yazılmıştır.

yigirmi sekiz kıt'ayı²² müstemildür yedisi baħr-i hezecedden dördü baħr-i recezden üçü remelden ikisi münserihden ikisi müteķaribden ikisi muzâri' den ikisi kâminden birisi serî' den biri müctesşden biri vâfiriden biri tavîlden biri muķteđabdan biri ĥafifden bu bahrlerde on dört zihâfât vardır ki mecmû' ı bu beytde ĥâşıldur **beyt**

Ĥazf u tayy u kesf ü ĥabn u kaşr u ĥarb u kaĥz [u] keff
Vaķş u terfil ü zeel kať u ced' [ü] daĥi vaķaf²³

ĥazf illeti [cüz] âĥirinden sebab-i ĥafifi isķâta dirler tayy cüzden dördüncü sâkini ĥazfe dirler kesf yedinci ĥarf-i müteĥarriki isķâta dirler ĥabn ikinci sâkini ĥazfe dirler kaşr mu 'aĥĥar olan sebab-i ĥafifüñ [19a] sâkinini ĥazf müteĥarrikini iskâna dirler keff yedinci sâkini ĥazfe dirler ĥarb cüzden evvelini ve âĥirini isķâta dirler kaĥz beşinci sâkini ĥazfe dirler vaķş ikinci müteĥarriki isķâta dirler terfil âĥirinde veted-i mecmû' olan cüz' üzerine bir sebab-i ĥafif ziyâde kılmaya dirler zeel mefâ' ilünden mîmi isķât ve âĥirki sebab-i ĥafifi daĥi isķât ve mâ-ķablindeki sebab-i ĥafifüñ daĥi sâkinini isķât ve müteĥarrikini iskâna dirler kať veted-i mecmû' uñ sâkinini isķât ve müteĥarrikini iskâna dirler ced' mef' ulâtüden iki sebab-i ĥafifi isķât ve tāsını iskâna dirler tā ki lât ĥalup fâ' anuñ yirine gele vaķf cüzden yedinci ĥarf-i müteĥarriki iskâna dirler bunları ĥıfz eylemek gerekdür Allāhu veliyyü't-tevfik [19b] **evvelki kıt'a** baħr-i hezec-i müseddes-i maĥzûf beyânındadır hezec luĥatde terdîd-i şavta dirler bu bahre hezec dinildi âĥirinde iki sebab tereddüd eyledüĝi(y)çün bahr-i hezecuñ aşlı sekiz kerre mefâ' ilündür bu altı kerre mefâ' ilün olduĝundan müseddes dinildi lâkin 'arûz ile ĥarbında ĥazf illeti cārî olduĝundan maĥzûf dinildi mefâ' ilünden sebab-i ĥafif olan lün ĥazf olındı mefâ' i bākî

ķaldı kelâm-ı 'Arabda olmaduĝı(y)çün fe' ülün yirine mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün oldu **ikinci kıt'a** baħr-i münserih-i maţvî-i meksûf beyânındadır münserih luĥatde âsân vech üzre işe irişmeye dirler bu bahre münserih dinildi âsân vechi üzre söylendüĝi(y)çün bahr-i münserihüñ aşlı dört kerre [20a] müstef' ilün mef' ulâtüdür cemî'-i eczâda dördüncü sâkin ĥazf olunduĝundan maţvî mef' ulâtüden tā ĥazf olunduĝı(y)çün meksûf dinildi müste' ilün mef' ulâ kelâm-ı 'Arabda bulunmaduĝı(y)çün müfte' ilün fâ' ilün anlaruñ maķâmına kâ'im kılındı **üçüncü kıt'a** baħr-i serî'-i maţvî-i meksûf beyânındadır lisân üzre sür'at ile cārî olduĝı(y)çün buña baħr-i serî' dinildi aslı iki kerre müstef' ilün müstef' ilün mef' ulâtü idi cemî'-i eczâda dördüncü sâkin ĥazf olunduĝı(y)çün maţvî mef' ulâtüden tā ĥazf olınd[uĝı(y)çün] meksûf dinildi müste' ilün müste' ilün mef' ulâ bulunmaduĝı(y)çün müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün anlaruñ maķâmına kâ'im kılındı **dördüncü kıt'a** baħr-i müctesş-i maĥbûn-ı maķşûr beyânındadır müctesş münķatı' dimek[dür] [20b] müstef' ilün cüzini fâ' ilâtün cüzi üzerine taķdîm olunma ile baħr-i ĥafifden münķatı' olduĝı(y)çün buña baħr-i müctesş dinildi aslı iki kerre müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün idi cemî'-i eczâda ikinci sâkin ki elifdür ĥazf olunduĝı(y)çün maĥbûn 'arûz ile ĥarbında ĥabndan mâ-'adâ sebab-i ĥafifin sâkini düşüp müteĥarriki sâkin olduĝı(y)çün maķşûr dinildi mütef' ilün bulunmaduĝı(y)çün mefâ' ilün yirine kâ'im kılındı mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilât oldu **beşüncü kıt'a** baħr-i

²² kıt'ayı: kıt'a-i M.

²³ Bu zihafın adı "vaķaf" dır. Ancak beytin veznine uyması için "vaķaf" şeklinde harekelenmiştir.

mütekârib-i müsemmen-i maşşür beyânındadır mütekârib yakîn demek vetedleri birbirine yakîn olduğundan buña baħr-i mütekârib dinildi eczâsı sekiz olduğundan müsemmen dinildi bu bahrüñ aşlı sekiz kerre fe'ülündür fakat 'arüz ile  arbında [21a] sebab-i hafifin sâkini ħazf müteħarriki sâkin olduğı(y)çün maşşür dinildi fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün bākî kaldı altıncı kıt'a baħr-i muzâri' -i aħreb-i mekfûf-ı maşşür beyânındadır muzâri' luġatde müşâbih dimekdür iki cüz'inüñ biri veted-i mefrûk âhiri veted-i mecmû' olmada baħr-i hafife müşâbih olduğı(y)çün buña baħr-i muzâri' dinildi bu bahrüñ aşlı dört kerre mefâ' ilün fâ' ilâtündür sadr ile ibtidâsında evvelinden mîm âħirinden nün düşdüğı(y)çün aħreb ħaşvlerinde faķať nün düşdüğı(y)çün mekfûf 'arüz ile  arbindan sebab-i hafifin sâkini düşüp müteħarriki sâkin olduğı(y)çün maşşür dinildi fâ' ilü kelâm-ı 'Arabda olmaduğı(y)çün mef' ülü anuñ yirine kâ'im kılındı mef' ülü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilât oldu yedinci kıt'a [21b] baħr-i recez-i müsemmen-i sâlimü'l-eczâ beyânındadır recez luġatde devenüñ za' fdan nâşî kıyâmı ħatında ditremesine dirler âħirine 'illet luħûķından nâşî za' f 'arîz olduğı(y)çün buña baħr-i recez dinildi eczâsı sekiz olduğundan müsemmen ziħâfâtadan ħâlî olduğundan sâlimü'l-eczâ dinildi aslı sekiz kerre müstef' ilündür sekizinci kıt'a baħr-i hezec-i müseddes-i aħreb-i maķbüz-ı maħzûf beyânındadır aslı altı kerre mefâ' ilündür sadr ile ibtidâsından mîm ve²⁴ nün düşdüğı(y)çün aħreb fâ' ilü olmaduğı(y)çün mef' ülüye naķl olındı ħaşvlerden beşinci sâkin ħazf olup mefâ' ilün bākî kaldığı(y)çün maķbüz 'arüz ile  arbindan lün düşdüğı(y)çün maħzûf dinildi mefâ' i bulunmaduğı(y)çün fe'ülün anuñ yirine kâ'im kılınup mef' ülü mefâ' ilün [22a] fe'ülün oldu toķuzuncı kıt'a baħr-i remel-i müsemmen-i maşşür beyânındadır remel taķsime dirler bu bahrüñ eczâsında veted-i mecmû' iki sebab-i hafifin mâ-beynini taķsîm itdüğı(y)çün adına remel dinildi aslı sekiz kerre fâ' ilâtündür 'arüz ile  arbında sebab-i hafifin sâkinini ħazf müteħarrikini iskân itmeye kaşır dirler fâ' ilât bākî kaldı onıncı kıt'a baħr-i hezec-i müsemmen-i sâlim beyânındadır aslı sekiz mefâ' ilündür on birinci kıt'a baħr-i kâmil-i müsemmen-i sâlim beyânındadır eczâda [ķırķ] ħareke kâmil olduğı(y)çün adına baħr-i kâmil dinildi aslı sekiz kerre mütefâ' ilündür on ikinci kıt'a baħr-i vâfir-i müsemmen-i sâlim beyânındadır eczâda vâfir ħarekât bulunduğı(y)çün baħr-i vâfir dinildi aslı sekiz kerre müfâ' aletündür on üçüncü kıt'a baħr-i hezec-i aħreb-i [22b] mekfûf-ı maħzûf beyânındadır aslı ma' lüm sadr ile ibtidâsından mîm ile nün düşdüğinden aħreb fâ' ilü bulunmadığı(y)çün mef' ülü anuñ yirine kâ'im kılındı ħaşvlerinden faķať nün düşdüğı(y)çün mekfûf 'arüz ile  arbindan lün düşdüğı(y)çün maħzûf dinildi mefâ' i olmaduğı(y)çün fe'ülün maħalline vaz' olup mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe'ülün bākî kaldı on dördüncü kıt'a baħr-i hezec-i aħreb beyânındadır sadr [u] ibtidâsıyla ħaşv-i şânîsinde mîm ile nün düşdüğı(y)çün aħreb dinildi fâ' ilü mevzi' ne mef' ülü vaz' olup mef' ülü mefâ' ilün mef' ülü mefâ' ilün ħaşıl oldu on beşinci kıt'a baħr-i recez-i murabba' -ı müreffel beyânındadır beyti dört eczâyı müstemil olduğı(y)çün murabba' dinildi cemî' -i [23a] eczâda âħirinde olan nünü elife ħalb olınduğdan soñra bir sebab-i hafif-i tün ziyâde kılındığı(y)çün müreffel dinildi müstef' ilâtün müstef' ilâtün müstef' ilâtün müstef' ilâtün oldu on altıncı kıt'a baħr-i kâmil-i müsemmen-i mevķüş-ı maķtû' beyânındadır 'arüz [u]  arb ile ħaşv-i evvelinden ikinci müteħarrik ħazf olınduğı(y)çün mevķüş veted-i

²⁴ ve: M.

mecmû'ın sâkini hâzî müteharriki sâkin olduğu(y)çün maqtû' dinildi müfâ'il bulunmadığı(y)çün anuñ yirine fe'ülün kâ'im kılınup mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün hâşıl oldu **on yedinci kıt'a** baħr-i muzâri'-i müsemmen-i aħreb beyânındadır sadr u ibtidâsıyla haşv-i şânisinde mîm ile nûn düşdüğü(y)çün aħreb dinildi fâ'ilü mef'ülüye nakl olunup mef'ülü [23b] fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün hâşıl oldu **on sekizinci kıt'a** baħr-i hafîf-i maħbûn-ı maqşûr beyânındadır aslı fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün idi cemî' inde ikinci sâkin olunması maħbûn 'arûz ile dârbında ħabndan mâ-'adâ sebab-i hafîfin sâkinini hâzî müteharrikini iskân ecli(y)çün maqşûr dinildi haşvde mütef'ilün bulunmadığı(y)çün anuñ yirine mefâ'ilün gelüp fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât oldu lisânda ħıffet hâşıl olduğu(y)çün adına baħr-i hafîf dinildi **on tokuzuncı kıt'a** baħr-i remel-i müsemmen-i maħbûn-ı maqşûr beyânındadır aslı ma'lûm cemî'-i eczâda ħabn 'arûz ile dârbında sebab-i hafîfin sâkinini hâzî müteharrikini iskândan nâşi kaşr olunduğdan sonra fe'ilâtün [24a] fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilât kaldı [y]igirminci kıt'a baħr-i hezec-i aħreb-i maħbûz-ı ezell beyânındadır sadr ile ibtidâsında mîm ile nûn sâkit olduğundan aħreb fâ'ilü bulunmadığı(y)çün mef'ülü maħalline konıldı haşv-i evvelinde beşinci sâkin hâzî olduğu(y)çün maħbûz dinildi 'arûz ile dârbından mîmini ve âħirki sebab-i hafîfini ve mâ-ħablindeki sebab-i hafîfin sâkinini işkât ve müteharrikini iskân olduğu(y)çün ezell dinildi ba'dü'l-aħreb ve'l-ħabz ve'z-zelel mef'ülü mefâ'ilün mefâ'ilün fâ' bâkî kaldı [y]igirmi birinci kıt'a baħr-i recez-i müsemmen-i maṭvî beyânındadır cemî' sinde dördüncü sâkin hâzî olduğu(y)çün maṭvî dinildi müste'ilün olmadığı(y)çün müfte'ilün kâ'im-i maḳâm kılınup müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün bâkî kaldı **yigirmi ikinci kıt'a** baħr-i münserih-i maṭviyy-i mecdû'-ı mevķûf beyânındadır [24b] sadr u ibtidâsıyla haşvlerinden dördüncü sâkin hâzî olduğu(y)çün maṭvî 'arûz ile dârbından se[beb]-i hafîfin hâzî ve tâsı sâkin kılınığundan mecdû'-ı mevķûf dinildi lât bulunmadığı(y)çün fâ' yirine vaz' olındı müste'ilün daħi olmadığı(y)çün maħalline müfte'ilün konılup müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ' oldu **yigirmi üçüncü kıt'a** baħr-i hezec-i mekfûf-ı maħzûf beyânındadır sadr u ibtidâsıyla haşv-i şânisinde keff cârî olduğundan nûn hâzî olındı 'arûz [u] dârbıyla haşv-i evvelinde hâzî 'illeti cârî olduğundan lün düşüp mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün kaldı **yigirmi dördüncü kıt'a** baħr-i recez-i maṭvî-i maħbûn beyânındadır sadr u ibtidâsıyla haşv-i şânide maṭvî olduğundan dördüncü sâkin hâzî olındı 'arûz u dârbıyla haşv-i evvelinde maħbûn olduğu(y)çün [25a] ikinci sâkin hâzî olunup müste'ilün ve mütef'ilün bulunmadığı(y)çün müfte'ilün ve mefâ'ilün anuñ yirine kâ'im kılınup müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün hâşıl oldu **yigirmi beşüncü kıt'a** baħr-i tavîl-i sâlim beyânındadır atvel-i ebyât olduğundan buña baħr-i tavîl dinildi aslı dört kerre fe'ülün mefâ'ilündür zihâfât uğramadığı(y)çün sâlim dinildi²⁵ **yigirmi altıncı kıt'a** baħr-i müteħarib-i müsemmen-i sâlim beyânındadır aslı sekiz kerre fe'ülündür **yigirmi yedüncü kıt'a** baħr-i muḳteḳab-ı maṭvî beyânındadır muḳteḳab nizâmı olmayan şey'e dirler bunuñ eczâsında nizâm bulunmadığı(y)çün baħr-i muḳteḳab dinildi aslı mef'ülâtü müstef'ilün mef'ülâtü müstef'ilündür cemî'-i cüzlerinde ṭayy 'illeti cârî olduğundan dördüncü sâkin hâzî olındı mef'ülâtü müste'ilün bulunmadığı(y)çün [25b] fâ'ilâtü müfte'ilün anlaruñ mevzi'ine vaz' olunup fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün

²⁵ dinildi:

M.

bâkî kaldı **yigirmi sekizinci kıt'a** bahr-i remel-i müseddes-i maḥzûf **yâhûd** maḥşûr beyânındadır **aslı** altı kerre fâ' ilâtündür **hazfe** göre 'arûz ile ḍarbından sebab-i ḥafîf olup fâ' ilâ ḳalup bulunmadığı(y)çün fâ' ilün anuñ yirine ḳâ'im ḳılındı fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün oldı **kasra** göre sebab-i ḥafifin sâkini ḥazf müteḥarriki sâkin ḳılındığı(y)çün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât bâkî kaldı.

Be-^çavn-i Ḥâlîḳ-ı arz u semâvât
Tamâmî çün müyesser şod Veli-râ²⁶

Zi-ğâyib çâr âmed güft târiḥ
Mübârek bād in Dervîş 'Alî-râ²⁷

Sene 1166

Perîşân ger nüviştem dâr ma' zür
Ki çün zülf-i bûtân aşüfte bûdem²⁸

SONUÇ

Hakkında bilgi bulunmayan Veli-i Âmidî'nin 1166/1752-3 yılında telif ettiği *Aruz Risalesi*, *Tuhfe-i Şâhidî*'deki yirmi sekiz vezni açıklamak amacıyla yazılmış eğitici bir metindir. Âmidî, söz konusu yirmi sekiz vezni izah etmeden önce aruz ile ilgili temel kavramları ve bu vezinlerde uygulanan on dört zihafı kısaca açıklamıştır. Eserde bölüm başlıkları bulunmasa da sistematik bir akışın olduğu görülmektedir. Müellif, gereksiz ayrıntılara girmeden, dibacesinde belirttiği gibi kolayca anlaşılabilir bir eser meydana getirmiştir.

İncelenen yazma ve neşirlerden *Tuhfe-i Şâhidî* nüshalarının kıt'a sıralamasının farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak Âmidî'nin *Aruz Risalesi* ile Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin *Risâle fi'l-Arûz*'unda vezinler aynı sıra ile açıklanmıştır. Penbe-zâde konuyu daha ayrıntılı ele alsa da, iki eserde vezinlerin izahında benzer bir yöntemin uygulandığı söylenebilir. İki müellif de ele alınan bahrin sözlük anlamını vermiş, bununla terim anlamı arasında bir ilişki kurmuş, vezinlerin asli şekline uygulanan zihafı açıklanmış ve cüzlerden türetilen fer'leri zikretmiştir.

Penbe-zâde, risalesinde Âmidî'den farklı olarak ilgili vezinlerde birer Farsça beyit aktarmış ve *Tuhfe-i Şâhidî*'den aldığı örnek beyitleri takti' etmiştir. İki risalede vezinlerin cüzlerine uygulanan zihafı birebir aynı değildir. Âmidî, ele aldığı vezinlerin hiçbirinde cezz zihafından söz etmezken, Penbe-zâde bir ve sekizinci kıt'a'nın vezinlerinin meczû olduğunu ifade etmiştir. Âmidî, bu iki veznin "müseddes (altılı)" olduğunu belirtmesi dolayısıyla cezz zihafına yer vermemiş olmalıdır. Nitekim cezz zihafı ile mısra sonlarındaki tef'ileleri düşürülen "müsemmen (sekizli)" vezinler "müseddes" olmaktadır. Yirmi ikinci kıt'a'nın müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ' veznini Penbe-zâde, tayy ve ced' zihafı ile açıklarken Âmidî, bunlara ek olarak vakf zihafından da söz etmiştir. Ancak bu, gereksiz bir uygulamadır. Âmidî, son kıt'a'nın veznini iki şekilde açıklamıştır. O,

²⁶ "Yeri ve gökleri yaratan Allah'ın yardımıyla, Veli'ye (eseri) tamamlamak nasip oldu."

²⁷ "Gaipen dört geldi ve tarihini söyledi. Derviş Ali'ye mübarek olsun."

²⁸ "Eğer yazım karışıkça mazur görün çünkü güzellerin saçının düşkününü oldum."

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün vezninin son tef'ilesinden hazf zihafı ile fâ'ilün, kasr ile fâ'ilât türetmiştir. Söz konusu iki cüz birbirinin eşdeğeridir. Penbe-zâde ise bu vezni yalnızca hazf zihafı ile açıklamıştır.

Penbe-zâde on sekizinci kıt'anın veznini fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât olarak aktarırken Âmidî fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât şekline yer vermiştir. Aradaki farklılık, Âmidî'nin habn zihafını son cüz yanında ilk cüze de uygulaması sebebiyle ortaya çıkmıştır. İncelenen *Tuhfe-i Şâhidî* nüshalarında veznin çoğunlukla Penbe-zâde'nin açıkladığı şekilde olduğu görülmektedir. Ancak bu veznin doğru kabul edilmesi durumunda *Tuhfe*'de daha çok aruz kusuru ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Molla Câmî'nin aruz risalesinde fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât bulunmazken, fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât vezni yer almaktadır. Bu hususta Âmidî'nin isabetli bir tercihte bulunduğu görülmektedir.

Âmidî, eserinde herhangi bir kaynaktan söz etmemiştir. Dolayısıyla Penbe-zâde'nin risalesinden etkilenip etkilenmediği konusunda kesin bir kanaate varmak mümkün değildir. Ancak bir tesir söz konusuysa bile, Âmidî'nin açıklamaları daha öz hâle getirdiği ve zaman zaman farklı tasarruflarda bulunduğu söylenebilir.

Velî-i Âmidî'nin *Aruz Risalesi*, *Tuhfe-i Şâhidî*'nin Osmanlı telif geleneğine etkisinin büyüklüğüne bir başka örnektir. *Tuhfe-i Şâhidî*'deki bahir ve vezinleri açıklamak amacıyla kaleme alınan bu eser, *Tuhfe*'nin yaklaşık iki buçuk asır sonra dahi rağbet gördüğünün ve bir sözlükten ibaret olmayıp aruz ölçüsünü pratik bir şekilde öğretmek için de kullanıldığının bir delilidir.

KAYNAKÇA

- Akbayar, N. (Yay. Haz.) (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî C. 5*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alkan, M. (2008). *Mecmû'a – Milli Kütüphane 2727 [Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risalesi vs.] (İnceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım)* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Alkan, M. (2012). Milli Kütüphane 2727 no'lu Mecmua'da kayıtlı "Aruz Risâlesi" üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 183-202.
- Aslan, Ü. (2021a). Sultan II. Murad devrine ait aruz konulu bir eser: Mutahhar B. Ebî Tâlib'in Ravzatu'l-Evzân'ı. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 9-36.
- Aslan, Ü. (2021b). Memlükler dönemine ait aruz konulu Türkçe bir eser: Kâdî Abdullah Münşî-yi Divriği ve Bahrî'si. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 8(21), 187-215.
- Aslan, Ü. (2023). Lutfullah Halîmî'nin manzum aruz risalesi. Y. Daşcıoğlu, Ş. Pilten Ufuk (Yay. Haz.). *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkoloji Üzerine İncelemeler* içinde (s. 111-146). Afyonkarahisar: Yaz Yayınları.
- Atik Gürbüz, İ. (2010). Aruz eğitimi üzerine yazılmış bir eser: Manzûme-i Arûz. S. Çaldak, İ. H. Tuğluk (Yay. Haz.). *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu (15-16 Mayıs 2009) Bildiriler Kitabı* içinde (s. 321-333). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.

- Averbek, G. D. (2019). Anadolu sahasında müstakil bir tür olarak manzum sözlükler (tuhfeler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, 62-83.
- Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. *İslâm Ansiklopedisi*. C.29. İstanbul: TDV Yayınları. 325-334.
- Coşkun, M. (2003). Edebî terimler ve aruzla ilgili bir eser: Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin Risâletün mine'l-'Arûz ve Istılâhı'ş-Şi'r'i. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, 97-130.
- Çaldak, Y. K. (2022). *Ahmed Hamdî eş-Şirvânî ve "Teshîlü'l-'Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyi'"si (İnceleme-metin)* (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çetin, N. M. (1991). Arûz. *İslâm Ansiklopedisi*. C.3. İstanbul: TDV Yayınları. 424-437.
- Demirel, Ş. (2011). Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî'nin aruzla ilgili Mîzân-Nâme-i Şu'arâ adlı eseri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Klâsik Türk Edebiyatında Mizah-Halil Erdoğan Cengiz Adına)*, 6(2), 367-402.
- Dursun, Y. (2014). *Koca Râgıb Paşa'nın Arûz Risâlesi adlı eserinin tahkik ve tahlili* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ekici, H. (2017). Atfî Ahmed Efendi'nin aruza dair bir eseri: Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3(7), 140-161.
- Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevâyî: Mîzânu'l-evzân vezinlerin terazisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gıynaş, K. A. ve Şenödeyici, Ö. (2010). Teorik açıdan aruz ilmi ve üç aruz risalesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), 226-240.
- Güngör, B. ve Büyüker Güngör, N. (2018). Necip Asım'ın Millî Aruz Risalesi (İnceleme-metin). *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(4), 953-974.
- Güven, R. (2022). Cevdet Paşazâde Ali Sedâd'ın aruza dair risalesi: Arûz-ı Osmânî. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 16, 272-314.
- İmamoğlu, A. H. (2005). *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî: Farsça-Türkçe manzum sözlük*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- İsen, M. (1994). Aruzun Anadolu'daki gelişme çizgisi. *Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 39, 119-125.
- Kadioğlu, İ. (Yay. Haz.) (2018). *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Khalily, R. (2023). Zahîrüddîn Muhammed Bâbü'r'ün Arûz Risalesi (İnceleme-metin-dizin-tıpkıbasım). Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Kılıç, A. (2007). Türkçe-Farsça manzum sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 516-548.
- Mum, C. (2010). Mustafa Reşîd'in arûza dair bir eseri: Zübdetü'l-Arûz. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (İbn Rüşd Özel Sayısı)*, 3(6), 123-133.
- Öz, Y. (1996). Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öz, Y. (1999). *Tuhfe-i Şâhidî şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, E. C. (2010). Alî Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfi, Sanâyi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî': İnceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Sevgi, A. (2007). Ahmed-i Dâî'nin bilinmeyen bir eseri: İlm-i Arûz. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 1-11.
- Sevgi, A. (2008). Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça manzum aruz risalesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 37-55.
- Şafak, Y. (2003). *Aruz Terimleri*. Konya: Saye Basımevi.
- Turan, M. (2019). Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin *Risâle fi'l-Arûz'u*. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(18), 107-152.
- Turan, M. (2023). Lâmi'î Çelebi'nin aruz risalesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 156-190.
- Verburg, A. C. (1997). The Tuhfe-i Şâhidî: A sixteenth century Persian-Ottoman dictionary in rhyme. Part I. *Archivum Ottomanicum*, XV, 5-87.
- Yazar, S. (2020). Tuhfe-i Şâhidî'nin Osmanlı Telif geleneğinde etkisine farklı bir örnek: Hatîb'in Hibetü'l-Vehhâb'ı. *KÜLTÜR Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, 97-131.
- Zülfe, Ö. (2011). Muallim Nâcî'nin aruza dair eseri: Arûz Nümûnesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, 189-208.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- URL-1: *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veritabanı*. Erişim Adresi (2024, 4 Mart): <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/84668>
- URL-2: Ayverdi, İ., *Kubbealtı Lugatı*. Erişim Adresi (2024, 10 Mart): <http://lugatim.com/s/BÂHİR>

VELÎ-İ ÂMÎDÎ'S *TREATISE ON ARUZ* AND ITS COMPARISON WITH PENBE-ZÂDE-İ ERZEN-İ RÛMÎ'S *RISÂLE FÎ'L-ARÛZ*

ABSTRACT

Although many works on aruz prosody were written in Turkish literature, these works often followed Persian and Arabic sources. In Turkish treatises on aruz prosody, theoretical innovations were not developed; instead, the emphasis was on conveying existing knowledge to the reader and teaching the practice of prosody in a practical manner. Another method of teaching aruz prosody in Turkish literature was through versified dictionaries. These works, generally written as Persian-Turkish, Arabic-Turkish bilingual, or Arabic-Persian-Turkish trilingual dictionaries, included couplets called "takti" at the beginning or end of each chapter, related to the aruz meter in which that chapter was written. Şâhidî, who established the tradition of writing versified dictionaries, composed his work *Tuhfe-i Şâhidî* with a preamble and twenty-seven chapters, providing the Turkish equivalents of one thousand four hundred Persian words. Şâhidî used a different aruz meter in each of the twenty-eight chapters of the work. In addition to the many commentaries written on *Tuhfe-i Şâhidî*, treatises were also written to explain the aruz meters used in this work. In this study, we examined a treatise on prosody written in 1166 AH / 1752-3 AD by an author named Velî-i Âmedî, whom we believe to have been a Mevlevî, with the purpose of explaining the aruz meters used in *Tuhfe-i Şâhidî*. In this context, the author, title, date of writing, reason for writing, and content of the work were identified, and the aruz terms used in the work were explained according to the content of the work. Additionally, the treatise was compared with *Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî's Risâle fi'l-Arûz*, which was written to explain the aruz meters in *Tuhfe-i Şâhidî*, highlighting the similarities and differences between the two works. In the final section of the study, the transcription of the treatise was provided.

Keywords: Aruz, treatise on prosody, Velî-i Âmidî, Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî, Şâhidî, *Tuhfe-i Şâhidî*, *Risale fi'l-Aruz*.

ÖZGÜN METİN

